

Christus als de man van smarten

Inleiding

CARL STERKENS & CHRISTOPH HÜBENTHAL

Waarom laten theologen van de Radboud Universiteit naar aanleiding van het honderdjarige bestaan van hun Faculteit uitgerekend met een bundel over *de zeven hoofdzonden* van zich horen? Wisten ze geen vrolijker of actueeler thema te bedenken? Zeker, ook *een paar deugden* komen in deze bundel aan bod, maar dat maakt de zaak niet veel beter. Zonde en deugd zijn immers tamelijk ouderwetse begrippen die in hedendaagse discussies nog nauwelijks een rol spelen. Als theologen desondanks met dit onderwerp de publieke aandacht proberen te trekken, riskeren ze het beeld te bevestigen dat de theologie een stoffige discipline is die haar relevantie al lang heeft verloren. En de enigen die het niet in de gaten lijken te hebben, zijn ze zelf. Welnu, de observatie dat zonde en deugd geen thema's zijn die onze economische, politieke, sociale en culturele debatten domineren klopt. Maar dat is op zich nog geen aanwijzing voor een gebrek aan relevantie van de perspectieven die ze kunnen bieden. Men kan zich zelfs afvragen of een behoorlijk deel van waar we het vandaag over hebben, niet uit de weg gaat wat er werkelijk toe doet. Daarover straks meer. Maar eerst moeten we aantonen dat de begrippen zonde en deugd wel degelijk bruikbaar kunnen zijn om te illustreren waar de theologie voor staat.

Wat de zonde betreft, laat de eerste christelijke theoloog, de apostel Paulus, de vernieuwingskracht van het christendom al voorafgaan door het donkere beeld van zondig onheil. Die volgorde is allesbehalve een retorische kunstgreep. Het gaat Paulus namelijk niet om het opblazen van een mineur probleem om er vervolgens een treffende remedie voor te geven. Veeleer ziet hij de zonde als een antropologisch basisgegeven; een constante. “Allen hebben gezondigd” (Rom 3:23), zo schrijft hij in de context van de discussie over de noodzaak van het volgen van de wet voor een weg ten leven. Wie geen aandacht heeft voor de universaliteit en de radicaliteit van de zonde, neemt de werkelijkheid van de mens niet ernstig. Met zijn beschrijving van universele tekortkomingen, legt Paulus een zwakheid van de mens bloot die eerder nooit veel aandacht kreeg. Natuurlijk moeten we daaruit niet de conclusie trekken dat de mens verdorven is en uit zichzelf nooit tot iets goeds kan komen – ook al hebben sommigen het in de loop der eeuwen beweerd. De mens is beslist tot het goede in staat. Maar goedheid wordt voortdurend door het kwaad van de zonde bedreigd. Dat gevaar ligt steeds op de loer omdat zondigen op het eerste gezicht altijd spannender, behaaglijker en leuker lijkt.

De deugd kwam bij de opkomst van het christendom door de aandacht voor deze kwetsbaarheid van de mens ook in een ander daglicht te staan. Bij de Griekse filosofen was de deugd nog een natuurlijk doeleinde die in de mens aanwezig is en bijna vanzelf kan worden bereikt. Binnen de christelijke theologie werd de deugd omgevormd tot een dialectisch tegenbegrip van de zonde. Door hun minstens impliciete verwijzing naar ondeugden, kregen deugden een uitdagend karakter die ze eerder niet in dezelfde mate hadden. De deugden kregen ook een element van nederigheid en gerichtheid op de ander, en hun realisering werd geholpen door de oriëntatie op God. Als theologen over zondigheid en deugdzaamheid spreken, willen ze dus vooral recht doen aan zowel de nietigheid als de grootsheid van de mens. Het geweten is daarmee de worsteling met *la misère et la grandeur de l'homme* – zoals Blaise Pascal (1669) het in zijn postuum gepubliceerde gedachten treffend uitdrukt.

Maar is de mens wel een theologisch thema? Ging de theologie niet over de *logos* van de *theos* – het wetenschappelijk bereflecteerd spreken over God? Er zijn twee goede redenen waarom theologisch spreken niet zonder de bemoeienis van de mens kan. Vooreerst is volgens christelijke overtuiging een spreken over God alleen maar mogelijk omdat God van tevoren zelf heeft gesproken, en wel met name in zijn zelf-openbaring in Jezus Christus. Volgens het Tweede Vaticaans Concilie “spreekt door deze openbaring de onzichtbare God, uit de overvloed van zijn liefde, tot de mens als tot zijn vrienden” (*Dei verbum*, nr. 2). Vooral de laatste zinsnede van dit citaat laat zien waarom de mens een thema van de theologie is. God openbaart zich niet aan zichzelf, maar aan de mens. Het goddelijke spreken is een communicatief gebeuren: zonder een luisterend oor vindt er nu eenmaal geen openbaring plaats. Als de theologie het dus over God en diens openbaring heeft, dan dient ze noodzakelijkerwijs ook de adressant van de openbaring in haar overwegingen te betrekken. En de mens die door God wordt aangesproken is geen ééndimensionaal wezen, maar een mens in zijn nietigheid én grootsheid. Meer liberale theologen gaan nog een stap verder, en noemen openbaring wat mensen zó belangrijk vinden dat ze het religieus gezag toeschrijven. Openbaring wordt dan wat mensen belangrijk vinden, in plaats van dat zaken belangrijk worden geacht omdat ze geopenbaard zijn. Ten tweede kan de theologie niet zonder de bemoeienis van de mens omdat ze niet het goddelijk spreken direct bestudeert – alsof dat onbemiddeld zou kunnen – maar het menselijk spreken over God beschrijft en analyseert. Ze bestudeert de manier waarop mensen hebben gezocht naar woorden over wat hen ten diepste aanbelangt en raakt, ten kwade en ten goede, en wat hen verdriet en vreugde, miserie en trots brengt.

Enerzijds gaan huidige maatschappelijke debatten te weinig over de mens, althans ze betreffen zelden de menselijke gebrokenheden en tekortkomingen, of zijn vreugde en hoop. Anderzijds gaan discussies juist te veel over de mens door alles in het perspectief van menselijk geluk en menselijke ontwikkeling te plaatsen. In debatten over migratie wordt bijvoorbeeld de mens wel eens uit het oog verloren of worden de

belangen van sommige mensen boven die van andere geplaatst. Mensen worden cijfers, en vervolgens worden achter de cijfers niet langer mensen gezien. De organisatie van solidariteit door belastingen en toeslagen schiet soms haar humane doel voorbij, en de debatten die volgen krijgen dit amper recht getrokken. In gesprekken over klimaatverandering en de maatregelen om die tegen te gaan, lijken de belangen van (sommige) mensen doorslaggevend, terwijl wat niet menselijk is wordt vergeten. Debatten over de natuurherstelwet als onderdeel van de *Green Deal* gaan opvallend vaker over de belangen van mensen dan de benamingen doen vermoeden. Deze enkele voorbeelden maken duidelijk dat we ons begrijpelijkerwijs vaak toeleggen op wat we kunnen overzien en beheersen. Datgene waaraan we zijn overgeleverd thematiseren we echter zelden: de gebrokenheden, de tekorten, de beperkingen, de eindigheid. Ook wat ons doet dromen en verlangen is zelden voorwerp van gesprek: de vreugde, het geloof, onze hoop, rechtvaardigheid, de liefde. Omdat we onze rollen zo functioneel mogelijk vervullen, hebben we weinig tijd voor de fundamentele vragen over wie we zijn en waar we voor leven. Zelden komen in debatten de existentiële en spirituele lagen van de mens aan bod. In plaats van aandacht voor de gelaagdheid van de mens, is er vaak nivellering van zijn bestaan.

Met de hoofdzonden en een paar deugden als leidraad, worden in deze bundel de grenzen, de horizonen en de dubbelzinnigheden van het menselijk bestaan gethematiseerd. Uiteraard zal het theologisch perspectief niet meteen nieuwe zekerheden opleveren. Maar misschien kan een verruiming van het discours op lange termijn tot een verbetering van de relaties leiden die we met onszelf, met anderen, met de niet-menselijke natuur, en mogelijk ook met God onderhouden. Het valt daarom te betwijfelen of theologische thema's inderdaad zo achterhaald en irrelevant zijn als het op het eerste gezicht lijkt.

Wie nu vreest dat deze bundel alleen diepgravende academische beschouwingen over de zondigheid van de menselijke natuur en de zegeningen van een deugdzaam leven zal bieden, kunnen we geruststellen. In feite

hebben we de auteurs gevraagd om – uitgaande van een specifieke zonde of deugd – de rijkdom van de theologie te laten zien, en wel zoals die aan de Radboud Universiteit sinds inmiddels honderd jaar wordt bedreven. Vanuit hun expertise in de Bijbelse, historische, systematische of praktische theologie moesten ze op een luchtige of bezorgde, een humoristisch of ernstige, maar in ieder geval op een toegankelijke manier laten zien hoe de theologie vandaag stof tot nadenken geeft. Gelet op wat zojuist is gezegd, spreekt het vanzelf dat ook een kritische ondertoon daarbij niet helemaal vermeden hoefde te worden.

Bij de samenstelling van de bijdragen hebben we ons laten leiden door de lijst van zeven hoofdzonden die paus Gregorius de Grote (540-604) in zijn omvangrijk commentaar *Moralia in Job* opstelde. Hoewel er ook andere opsommingen in omloop zijn, verwierf deze lijst een haast canonieke status. Aan de oorsprong van alle zonden plaatst Gregorius de hoogmoed (*superbia*) omdat hij hierin een kenmerk van alle andere zonden ziet. Deze bundel begint dan ook met een bijdrage over de hoogmoed waarin ook het ontstaan van de lijst van de hoofdzonden wordt toegelicht. Vervolgens worden de hebzucht (*avaritia*), afgunst (*invidia*), woede (*ira*), lust (*luxuria*), gulzigheid (*gula*) en *acedia* (traagheid of lusteloosheid) behandeld. Dit is niet zoals Gregorius de Grote de hoofdzonden opsomde, maar de opeenvolging is ook bij hem redelijk arbitrair. De precieze samenstelling en de volgorde van de hoofdzonden is in de loop van de geschiedenis ook meermaals veranderd afhankelijk van de zich wijzigende zorgen. Op één uitzondering na hebben de auteurs er voor gekozen om Nederlandse benamingen van de hoofdzonden te gebruiken, waarbij dient te worden opgemerkt dat ook andere vertalingen of begrippen mogelijk zijn. Het probleem van de vertaling wordt in de laatste van de genoemde hoofdzonden besproken, en deze draagt daarom een Latijnse titel.

De selectie van de drie deugden in deze bundel is niet op één van de klassieke reeksen gebaseerd, hoewel deze ook bestaan. De bekendste opsommingen zijn wellicht die van de vier kardinale deugden van wijsheid (*prudentia*), rechtvaardigheid (*iustitia*), matigheid (*temperantia*) en

moed (*fortitudo*); en de drie theologale deugden van geloof (*fides*), hoop (*spes*) en liefde (*caritas*). Ze worden niet zo genoemd omdat respectievelijk iedere kardinaal of iedere theoloog er over zou beschikken, maar wel omdat het de deugden zijn waar alles om draait (Lat. *cardo*, scharnier) of omdat ze zo uitdrukkelijk gericht zijn op de relatie met God. De kardinale deugden zijn met rechtvaardigheid (*iustitia*) vertegenwoordigd, en de theologale deugden krijgen in deze bundel aandacht in de hoogste ervan, namelijk liefde (*caritas*). Tot slot hebben we met billijkheid (*aequitas*) een deugd opgenomen die weliswaar in geen van de bekende lijsten te vinden is, maar desondanks – de bijdrage laat het zien – alle aandacht verdient. Met deze laatste atypische keuze hebben we ook willen uitdrukken dat het denken over de gebrokenheid en de heilheid van het bestaan zich niet tot thema's uit lijstjes laat beperken.

We hopen dat deze bundel essays iets van de schoonheid laat zien die de theologie nog altijd kenmerkt. Ze is niet meer de koningin der wetenschappen (als ze dat ooit al was), maar nog steeds een serieuze academische discipline die uiteenlopende perspectieven weet te bundelen, onbelangrijke vragen nauwkeurig beantwoordt en belangrijke vragen van gisteren en vandaag verheldert maar onbeantwoord laat. De verwachting dat mensen zich blijvend door zingevingsvragen zullen laten raken, doet ons denken dat de theologie toekomst heeft. Het boek is geschreven voor alle mensen die deze hoop met ons delen.

Rest ons iedereen te bedanken die aan de totstandkoming van deze bundel heeft bijgedragen. In eerste plaats de collega's die hun krappe onderzoekstijd aan het schrijven en herschrijven van de hoofdstukken besteedden en zich bereid verklaarden om andere teksten te become-tariëren. Een bijzonder dank aan Jos Koldewij die in een afsluitende bijdrage de illustraties van deskundig commentaar voorzag, en voor Willy Piron van het Radboud Centrum voor Kunsthistorische Documentatie die de technische realisering van de illustraties op zich nam. Dank aan Elisabeth Elbers, Hanan Noij en Romy Uijen van Radboud University Press die het productieproces vakkundig en met veel inzet hebben

begeleid. Ook dank voor de onbekende peer-reviewer(s) voor de waardevolle commentaren. Maar de grootste dank gaat uit naar alle mensen, alle maatschappelijke organisaties en kerkelijke instanties die de afgelopen jaren de Faculteit der Theologie van de Radboud Universiteit een warm hart hebben toegedragen. Deze bundel is bij ons eeuwfeest een gebaar om hen te danken.

Nijmegen, 17 oktober 2023